

CHOR ROSSIIYASI HUKMRONLIGI DAVRIDA O'RTA OSIYODA YERGA EGALIK QILISH MUNOSABATLARI

Bibirajab Yuldosheva

t.f.f.d., dotsent, Buxoro davlat universiteti

Yulduz Cho'lliyeva

magistrant, Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Chor Rossiyasi hukmronligi davrida Turkistonda amalda bo'lgan yer-suv va mulkchilik munosabatlari, o'lkaga ruslarni ko'chirish, o'lkani ruslashtirish siyosati va uni amalga oshirish jarayonlari to'g'risida so'z boradi. 1886-yilda joriy qilingan Nizomga ko'ra Turkistonga kelib o'rnashgan har bir rus millatiga mansub fuqaroga 10 desyatınadan kam bo'lmagan yer va boshqa imtiyozlar berilganligi, yer va suvdan foydalanishda rus millatiga ustuvorlikka ega bo'lganligi sababli mahalliy dehqonlar hamda rus dehqonlari o'rtasida bir necha marta to'qnashuv va janjallar yuzaga chiqqanligi maqolada qayd etib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Dasht komissiyasi, davlat yerlari, vaqf, sug'orish inshootlari, kanal, chig'ir, «Vaqtli Nizom loyihasi», ariq oqsoqoli, pud, chorikor, mardikor, Amerika paxta navi, boshqaruv nizomi, yer egaliga oid davlat siyosati.

Kirish

Ma'lumotlarga qaraganda, 1870-yilda Toshkentda 80 mingga yaqin aholi yashagan. Ulardan 7 mingga yaqin kishi dehqon, 6 ming kishi hunarmand, 4 ming kishi savdogar, 4 ming kishi mardikor bo'lgan. Shahar Chirchiq daryosidan boshlanadigan Bo'zsuv kanali tizimiga kiruvchi Qorasuv, Yalang'och, Qichqiriq, Darvozakent, Salor, Anhor va Kaykovus ariqlari kabi 9 ta shaxobcha orqali sug'orilgan.

Rossiya imperiyasining Turkistondagi agrar siyosatidan ko'zlangan bosh maqsad va asosiy yo'nalishlarni Davlat mulklari va ziroatchilik vaziri A.

V.Krivoshein shunday ifodalagan: «Diqqatimiz markazida uch masala mavjud. Agar birinchisida yarqirab turgan yozuv «Paxta» bo'lsa, ikkinchisida «Sug'orish» va nihoyat uchinchisida garchi ko'zga tashlanmayotgan bo'lsada, hammasidan muhimi «Ruslarni keltirib o'rnashtirish»¹ yozuvi turibdi.

Turkiston general-gubernatorligining umumiy yer maydoni 1,7 mln kv.km bo'lib, bu Fransiya va Germaniya hududini birga qo'shib hisoblaganda ikki barobar ko'p, ayni mahalda aholi esa jami 5,2 mln kishini tashkil etar edi. O'zbeklar va boshqa tub millatlar 1897-yilda 5 mlanni, 1911-yilda qariyb 6 mlanni tashkil etgan. 1886-yilgi Nizom ruslarni ko'chirib keltirish yo'li bilan o'lkani ruslashtirish harakatini qonunan mustahkamlab, unga siyosiy tus berdi. Ko'chib keluvchilarga 10 tanobdan kam

¹ Muhammadjonov A.R. Quyi Zarafshon vodiysining sug'orilish tarixi (Qadimgi davrdan – XX asr boshlarigacha). – T., 1972. – 158-bet

bo'lmagan yer ajratish belgilandi. Turkistonga kelib o'rnashish va yer-mulkka ega bo'lish huquqi faqat nasroniy dinining pravoslav mas'habidagilargagina berildi.

1886-yilgi qonunga ko'ra o'lkaga ko'chib keluvchilarni tanlash va joylashtirish tartiblari belgilandi. «Besh davlat yerlari»ga birinchi navbatda xizmatdan bo'shagan zaxiradagi zobit, quyi unvondagi harbiy xizmatchilar joylashtirilishi alohida ko'rsatildi. Uzoqni ko'zlagan maqsaddan kelib chiqqan holda, Rossiya yer-suv munosabatlarida quyidagi siyosatni o'tkazdi:

1. Turkistondagi barcha yerlar davlat xazinasiga tegishli deb e'lon qilindi. O'troq mahalliy aholiga yer merosiy yakka-jamoa ekanligi tariqasida, ko'chmanchi aholiga esa azaliy dehqonchilik odatlariga rioya etilgan holda muddati cheklanmagan tarzda jamoa bo'lib foydalanish uchun topshirildi.
2. O'troq (aholi yashaydigan) joylarda yer, undan amalda foydalanayotganlarga birlashtirildi.
3. Ko'p hollarda vaqflar avvalgi tarzda qoldirildi, ammo ayrim hollarda vaqf ixtiyoriga olish ham mumkinligi belgilandi, ushbu mulk keyinchalik tugatib yuborildi.
4. Sobiq imtiyozli shaxsiy mulk yerlariga boshqalar qatori soliq solindi. Ular endi xususiy mulk emas, balki davlat yerlari deb ataldi va ular dehqonlarga merosiy ravishda egalik qilish va foydalanishga topshirilgani ma'lum qilindi.
5. Shahar tashqarisida maxsus ko'chiruv fondlaridan tashqari rus aholisiga yer ajratish taqiqlandi.
6. Yevropaliklar, xususan ruslar tomonidan mahalliy aholi yerlarini sotib olish mutlaq man etildi. Bu taqiq 1890-yillar oxiriga qadar o'z kuchini saqlagan.

Istilo qilingan hududlarga rus aholisini ko'chirish tashkilotchilarining tashabbuskori Fon Kaufman edi. U 1875-yilda Avliyo ota tumanida dastlabki rus qishlog'ini barpo etdi. Uning hukumronligi davrida 8 ta rus qishlog'i vujudga keldi. 1886-yilgi «Nizom» rus aholisini ko'chirib keltirish yo'li bilan o'lkani ruslashtirish harakatini qonuniy mustahkamlab, unga siyosiy tus berdi. Ko'chib keluvchilarga 10 desyatinadan kam bo'lmagan yer ajratish belgilandi. Turkistonga kelib o'rnashish va yer-mulkka ega bo'lish huquqi faqat nasroniy dinining pravoslav mazhabidagilargagina berildi.

15 yil davomida, ya'ni 1875—1890-yillar ichida Turkistonda 1300 ta oila joylashib, 19 ta rus qishlog'ini tashkil qildi. 1891—1892-yillarda Rossiyada ocharchilik boshlanganda Turkistonga ko'chib keluvchilar soni nihoyatda ko'payib ketdi. Ana shu ikki yil davomida 25 ta rus qishlog'i paydo bo'lib, rus dehqonlarining soni ikki barobar ko'paydi. Mahalliy aholi bilan rus dehqonlari o'rtasida yer-suv masalasida, sug'orish inshootlaridan foydalanish bobida o'zaro to'qnashuvlar kuchaydi. Mustamlaka o'lkalarga ruslarni yuborish masalasi bilan shug'ullanuvchi maxsus idora — «Ko'chirib keltirish boshqarmasi» tashkil qilindi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

1873-yilda general Fon Kaufman rus podshosiga Turkistonda yerga egalik tuzilishini o'zgartirish loyihasini taqdim etadi. Loyihaga ko'ra amlok yerlar, uni ishlatib turgan odamlar tasarrufiga o'tishi lozim edi. Bu qoidani vaqf yerlariga ham joriy qilish to'g'risidagi loyiha taklifi esa rad etiladi.

Ammo Fon Kaufman o'z so'zida qat'iy turib oladi. U ma'suliyatni o'z zimmasiga olib, yer masalasiga doir bir qancha tadbirlarni amalga oshiradi. Jumladan, yer haqiqatda kimning qo'lida ekanligini e'tiborga olish to'g'risida farmoyish beradi. Shunga muvofiq juda ko'p yerlar davlat hisobiga o'tkaziladi. Ayni chog'da mulkiy yerlarga va hatto vaqf yerlariga ham soliq joriy etiladi. 1886-yilda Turkiston o'lkasini boshqarish to'g'risidagi yangi Nizomga muvofiq yer munosabatlariga doir bir

qancha tadbirlar amalga oshiriladi. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad mahalliy boy-zodagonlarni zaiflashtirish va mustamlakachilar hokimiyatini kuchaytirish edi.

Chor ma'murlari Turkiston o'lkasida olib borgan mustamlakachilik siyosatlarida o'z oldilariga bosh maqsad qilib ruslashtirish siyosatini qo'ydilar. Bu boradagi eng muhim va boshlang'ich qadam Rossiya hududlaridagi xalqlarni Turkiston yerlariga ko'chirishdan iborat bo'ladi. Chorizmning ko'chirish siyosatining mohiyati shundan iborat ediki, ko'chirma xo'jaliklar uchun yer fondi mahalliy xalqning yerga bo'lgan huquqlarini o'ta ketgan darajada buzish yo'li bilan tuzilgan. Rossiyadan dehqonlarni u yerga ko'chirish esa, chekka o'lkalarni ruslashtirish maqsadini ko'zlab millatchilik tamoyili asosida amalga oshirilgan.

1869-yildayoq Yettisuvdagi dehqonlar manzilgohlari to'g'risidagi qoidalar ishlab chiqilgan bo'lib, bu qoidalar ruslarning turkistonlilar yurtiga ko'plab ko'chib kelishlari uchun qulay sharoitlar yaratib berardi. 1868-1882-yillarda Yettisuvda har birida 250 aholi bo'lgan 29 rus qishlog'i tuziladi. Shu davrda Sirdaryo viloyatida bunday qishloqlar 19 ta bo'lib, 1300 aholini o'z qamroviga olardi. Xususan, 1891-yildagi Rusiyada ro'y bergan ochlikdan so'ng O'rta Osiyoga bamisoli vabodek yopirilib kelayotgan rus oilalari oqimi kuchaydi. 1906-yilda o'ikaning besh viloyatida 451 ming tanob yerga ega bo'lgan 136 rus posyolkalari paydo bo'ladi. Har bir xo'jalikning tomorqasi 34,5 tanobdan iborat edi. Turkistondagi eng yaxshi yerlarga egalik qilgan bunday rus xonadonlari 1916-yilga kelganda 2.659 ming desyatina yerni o'ziniki qilib olgan 336 ming oiladan iborat edi. Bu o'lka umumiy aholisining 4,5 foizini tashkil etardi. Bundan tashqari 14 million desyatina yer bevosita davlat xazinasi ixtiyoriga olinadi. 190 ming desyatina yerni esa rus plantatorlari va pomeschiklari o'zlariniki qilib oldilar. Eng katta yer egasi bo'lgan podsho Nikolay II ning birgina Murg'ob vohasidagi yerlari 104 desyatina teng edi. 1886-yilda chor hukumati yer islohoti o'tkazadi. Mustamlakachilik xarakteridagi bu yer islohoti natijasida barcha serunum va sug'oriladigan yerlar boylar va zamindorlar qo'lga o'tib ketadi, kambag'al dehqon xo'jaliklari yanada qashshoqlashdi va xonavayron bo'ladi. 1889-1893-yillarda bunday xonavayron bo'lgan dehqonlar o'z bisotlaridagi 15.588 desyatina yerni sotib yuboradilar.

AQShdan paxta olishdan deyarli mahrum bo'lgan Rossiya hukumati bu qimmatli xomashyoga nisbatan o'sib borayotgan ehtiyojini asoratga solingan Turkiston hisobidan qondirishga asosiy diqqat-e'tiborini qaratadi. 1869-yili «Rus sanoati va savdosi o'sishiga yordam berish jamiyati» kengashida I.N.Raevskiy «Rossiya va unga qo'shni sharq mamlakatlarida paxtachilikni rivojlantirish»² mavzuyida ma'ruza qiladi. Ma'ruzachi Rossiyaga O'rta Osiyo va boshqa paxtakor joylardan xomashyo keltirilishi har jihatdan foydali va qulayligini isbotlab beradi. Uning ta'kidlashicha, Rossiyaga jami 3 088 285 pud (42 710 136 so'mlik) paxta keltirilgan bo'lib, shundan 639192 pud (5972491 so'mlik) paxta sharq o'lklaridan olib kelingan ekan. Bu Rossiyaga keltirilgan paxtaning 21 foizini tashkil etgan.³ Albatta ko'p miqdordagi paxtani xarid qilish uchun millionlab so'm mablag' sarflangan. Rossiyada savdo floti bo'lmaganidan paxta Yevropa mamlakatlari floti va temiryo'llarida olib kelingan, natijada ulovidan tushovi qimmatga tushgan.

Turkistondagi paxtaga bo'lgan yuqori talab O'rta Osiyo iqtisodiyotida tub o'zgarishlarni keltirib chiqardi. Paxta Turkiston dehqonlarining asosiy mahsulotiga aylandi. Sug'oriladigan yerlarda paxta ekishning ko'payishi dehqonlar ahvolining yomonlashuviga olib keldi. Donli ekinlar va sabzavot ekish uchun ajratiladigan yer maydoni kamayib bordi. Masalan, Farg'ona vodiysida sug'oriladigan

² Musaev N.U. O'rta Osiyoda dehqonchilik madaniyati va agrar munosabatlar tarixidan (Tosh davri oxiridan - XX asr boshlariga qadar). – Toshkent: Fan, 2005. –135-bet

³ Muhammadjonov A.R. Quyi Zarafshon vodiysining sug'orilish tarixi (Qadimgi davrdan – XX asr boshlarigacha). – T., 1972. – 215-bet

yerlarning 50 foizi paxta bilan band qilindi. Qishloq aholisi qatlamlarga ajrala boshladi. Bir tomondan yersiz dehqonlar, ya'ni qishloq yollanma ishchilar soni o'sib bordi, ikkinchi tomondan esa sutxo'rlarning tor qatlami, "Besh-bosh" shirkati yoki Vadyayevlar uyi bilan hamkorlik qilgan savdogar yer egalari soni oshib bordi.

Mardikorlik Farg'ona vodiysida keng rivojlandi. Mardikorlar bir kunga o'z ketmoni bilan kuniga 10 soatdan ishlaydigan yollanma kunbaychilar, asosan yersiz dehqonlar edi. Ularga ish haqi kelishuv asosida to'lanardi. Yollanishning boshqa shakli chorikorlik bo'lib, u bilan ham yersiz dehqonlar shug'illanishardi.

Chorikor, odatda, oilasini o'z yurtida qoldirib, yirik yer egalariidan ijaraga yer olib ishlash uchun 7—8 oyga ketardi. Yer egasi ekish uchun unga urug'lik berardi, mardikor yollardi, mehnat qurollari, yashash uchun joy, oshxona anjomlari bilan ta'minlar edi. Chorikor esa chigit ekishdan boshlab hosil yig'ib-terib olinguncha dalada ishlardi. 1916-yilga kelib, qishloq aholisining 80 foizini mardikorlar va chorikorlar tashkil qilgandi.

Yerga egalikni saqlab qolgan boshqa dehqon xo'jaliklarining ham ahvoli og'ir edi. Ular kreditga pul va urug'lik olib, qaytara olmas, shuning uchun yanada og'irroq shartlar asosida yangi qarz olishga majbur bo'lishardi. Qarz yildan-yilga o'tib, foizlar ortib borar, ko'pincha bu ish yerni tortib olish yoki sotish bilan tugardi. Dehqonlar mardikor yoki chorikorga aylanib borishardi. Birinchi jahon urushi davriga kelib, Turkiston dehqonlari to'liq xonavayron bo'lish yoqasiga kelib qolishgandi. Dehqonlarning 50 foizi qarz domiga tushib qolgan, har yili xonavayron bo'lgan 500 ta dehqonning yeri arzimagan pulga sotilardi.

O'rta Osiyoda paxtachilikni rivojlantirish Rossiya uchun katta foyda ekanini I.N.Raevskiy alohida uqtirib o'tadi. U mahalliy g'o'za navlarining nuqsonlarini gapirib, uni Amerika navlari bilan almashtirishni tavsiya qiladi.

1871-yili I.V.Raevskiyning shaxsan o'zi Toshkentga kelib Amerika paxtasini iqlimlashtirish borasida katta ishlarni amalga oshiradi. Samarqandda Amerika paxtasi navini ekadi.⁴

XIX asrning 80-yillariga kelib, Amerika paxtasi urug'lari orasida «Upland» navi mahalliy sharoitda sifatli va ko'p hosilli bo'lib chiqdi. To'qimachilik sanoati talablariga har jihatdan mos tushadi. Vaqt o'tishi bilan dehqonlar Amerika paxtasi navi ekilgan maydonlarni oshira borganlar. 1884-yili xorijiy navlar 300 desyatina yerga ekilgan bo'lsa, 1890-yilga kelib 58859 desyatini tashkil etgan.

Paxtachilik rivoji Chor hokimiyati xazinasini boyita bordi. Hatto adolatsizlik haqida o'lkada rus tilida chiqadigan «Ukraina» ro'znomasining 1896-yilgi sonlaridan birida shunday yozilgan edi: «Rus sanoati ehtiyojini qondirish maqsadida paxtachilik rivojlanishidan sanoat egalariidan o'zga hech kim foyda ko'rmadi. Paxta arzon bahoda olinib, Rossiyaga yuborildi. Shu paxtadan ishlangan tayyor mahsulotlarni u yoqdan o'lkaga keltirib sotishadi va katta foyda ko'rishadi. Mavjud paxta maydonlarini qisqartirib, me'yorida ekish haqida jo'shib gapiriladiyu, lekin uni ekishaveradi».

Chor hukumati yerning izdan chiqishiga qaramay, paxtachilikni kuchaytirishni o'z vakillaridan talab qilaverdi. Bu xususida Rossiya dehqonchilik noziri Krivoshein shunday degan edi: «Turkistonning har bir pud g'allasi Rossiyaga, rus va Sibir g'allasiga raqobatdir, ortiqcha har bir pud Turkiston paxtasi esa Amerika paxtasiga raqobatdir. Shuning uchun o'lkaga qimmatga tushsa ham g'alla keltirib berish lozimdir». Paxta yakkahokimligini o'rnatish haqidagi bunday g'oyani Turkiston general-gubernatori qo'llab-quvvatlab, bu tadbir hukumatga yiliga 70 million oltin rublni tejashga imkoniyat yaratishini

⁴ Muhammadjonov A.R. Quyi Zarafshon vodiysining sug'orilish tarixi (Qadimgi davrdan – XX asr boshlarigacha). – T., 1972. – 237-bet

uqtiradi. Uning fikriga ko‘ra «ko‘p millionli vatan paxta tolasini qayta ishlash sanoatini xonavayron bo‘lishdan saqlovchi kafolat rolini o‘ynashi mana shu Turkistonning Rossiyaga ko‘rsatadigan buyuk iqtisodiy xizmatidir».⁵

Bundan chiqqan ma‘no shuki, agar Turkiston diyoriga g‘alla ko‘p ekilsa, Rossiyadan keltirilayotgan g‘allaga nisbatan talab kamayib, ziyon ko‘riladi. Demak qancha ko‘p paxta ekilsa, Rossiya g‘allasiga ehtiyoj shuncha oshib boraveradi. O‘z navbatida bu Rossiyaning ulovdan tushovi qimmatga tushayotgan Amerika paxtasiga bog‘liq muammolarni ham bartaraf etardi. Nozirning fikricha, paxtachilik rivojlanaversa, ikki tarafga foydadir. Turkiston aholisining ahvoli nima kechsa kechsinu, lekin Rossiya manfaatlari to‘la saqlansin — bu chor ma‘murlari yuritgan yakka-yu yagona siyosatdir. Chor Rossiyasi Turkiston xalqlariga taraqqiyot, baxt-saodat va istiqbol olib keladi, deb o‘zimizni o‘zimiz nodonlarcha aldamaylik.

Rossiya imperiyasi Turkistonni bosib olgandan keyin, bu o‘lkada o‘z manfaatlarini to‘liq yuzaga chiqarish uchun birinchi galda Turkistonda mustamlaka boshqaruvi tizimini yaratishga kirishdi. Turkiston viloyatlar, okrugar, uyezd va volostlar (bo‘lis)ga taqsimlandi. Bir so‘z bilan aytganda, Rossiya imperiyasi Turkistonga tarixan begona ma‘muriy tizimni kiritdi. An‘anaviy boshqaruv tizimiga oid ba‘zi elementlarni nomiga saqlab qolib, go‘yo mahalliy xalq bilan hisoblashgandek ko‘ringani bilan aslida butun siyosat eng avvalo imperiya, metropoliya manfaatlarini ta‘minlashga qaratildi.

1865-1886-yillar orasida agrar sohada olib borilgan ishlar

1886-yilda bu sohani boshqaruvini tashkil etishda asos bo‘ldi va umumlashtirildi. Buning natijasi 1886-yilda Rossiya hukumati Turkistonni boshqarish to‘grisida Nizomda o‘z aksini topdi. Nizomning qator bandleri agrar masalaga bag‘ishlandi.

Mazkur masalani tadbiiq va tahlil etishga doir qimmatli ma‘lumotlar O‘zbekiston Davlat Markaziy arxivi fondlarida saqlanib qolgan bo‘lib, ularning ko‘pchiligi ilmiy iste‘molga kiritilmagan. Mazkur materiallar tahlilidan ma‘lum bo‘lishicha «Gulistonda olib borilgan agrar siyosat bugungi kunda qaytadan, yangicha yondashuv va xolisona ko‘rib chiqilishi kerak. Zero, mustaqillikka qadar Turkistonda Rossiya mustamlakachiligi davri tarixini o‘rganish masalasiga bo‘lgan uslubiy va g‘oyaviy yondashuvlar xolisona bo‘lmagan, aksincha bir yoqlama bo‘lgan. Chunonchi Rossiya imperiyasi hukmronligi davrida yaratilgan tadqiqotlarda o‘lkaning iqtisodiy salohiyatini tobora chuqur o‘rganish yetakchi maqsad bo‘lsa, sovetlar davrida mustamlakachilik davrining asl mohiyatini xaspo‘shlash, uning madaniyat va taraqqiyotga ergashuvchi omil sifatida ko‘rsatishga alohida urgu berildi.

Shu munosabat bilan Turkistondagi agrar siyosat mohiyatini Turkiston o‘lkasini boshqaruvi haqidagi Nizomning 1886-1900-yillar orasidagi amaliy bosqichini yoritish lozim topildi. Shu o‘rinda Nizomning 255, 257, 258, 259, 275, 277 bandleri va ularning joriy o‘zgarishlar tahlili alohida ahamiyatga ega.

Masalan, Nizomning 255-bandiga ko‘ra, 1886-yilda o‘troq qishloq aholisining doimiy, vorislik asosidagi hamda mahalliy an‘analarga ko‘ra amluk yerlari sifatida foydalaniladigan mulklari o‘z egalari ixtiyorida qoldirilgan. Lekin shu bandga kiritilgan «Izoh»da «Turkiston o‘lkasida yer-mulk soliq qoidalarini joriy qilishi to‘grisidagi hujjatga ishorat qilinganki, bu hol Turkiston mustamlaka ma‘muriyati an‘anaviy qishloq jamoalari va amluklarni ham o‘z manfaatiga qaratilgan soliq tizimiga tortgan edi. Xuddi shu band yuzasidan 1889-yil 19-iyulda 5707 raqamli axborot berilgan va unda

⁵ Rashidov Sh. Irrigatsiya va O‘rta Osiyo sovet respublikalaridagi sotsial o‘zgarishlar. T.1976. –100-bet

yuqoridagi 255-bandga to'ldirishlar kiritilgan: Qishloqdagi o'troq aholiga mahalliy odatlarga binoan quyidagi yer turlari birlashtiriladi:

- a) yer egasi qaramog'ida bo'lgan sug'oriladigan doimiy mulk,
- b) yog'in-sochin suvlaridan (bahorikor lalmi tarzda) foydalanib ekiladigan maydonlar
- v) so'nggi o'n yil davomida qishloq jamoasi, qishloq yoki yakka shaxs ixtiyorida bo'lgan haydalmaydigan (yaylov) yer mulklari.

Ushbu bandda ko'rsatilgan yer mulklaridan mustamlaka ma'muriyati tomonidan undiriladigan soliqlar tizimi o'zgarishsiz qoldi. To'g'rirog'i, yer mulklarining turlari bo'yicha xazinaga tushadigan soliq miqdori 1886-yil Nizomidan hisobga olib ulgurilmagan mulklarni aniqlashtirish hisobiga keskin ko'payadigan bo'ldi. Nihoyat, 255-modda 1900-yilda yana qayta ko'rib chiqilib, o'zgarishsiz qoldirildi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, Ruslar turkistonni bosib olar ekan, o'lkaning eng katta serunum yerlarini o'z xazinasi tasarrufiga oldi. Barcha sug'oriladigan va hosildor yerlar rus plantatorlari va pomeshchiklari qo'lga otib ketishi oqibatida kambag'al dehqon xo'jaliklari yanada qashshoqlashdi. G'alla va sabzavot ekishga mo'ljallangan ekin maydonlari qisqartirilib, juda ko'p miqdorda paxta yetishtirila boshlandi. Bu esa yerning izdan chiqishiga va yersiz dehqonlar sonining ortishiga sabab bo'ldi.

Adabiyotlar:

1. Muhammadjonov A.R. Quyi Zarafshon vodiysining sug'orilish tarixi (Qadimgi davrdan – XX asr boshlarigacha). – T., 1972.
2. Musaev N.U. O'rta Osiyoda dehqonchilik madaniyati va agrar munosabatlar tarixidan (Tosh davri oxiridan - XX asr boshlariga qadar). – Toshkent: Fan, 2005
3. Rashidov Sh. Irrigatsiya va O'rta Osiyo sovet respublikalaridagi sotsial o'zgarishlar. T.1976.
4. ugli Latipov, J. L., ugli Ergashev, J. Y., & Raximov, M. M. (2021). The Influence of Turkic Khaghanate Rule on the Political Life of the Khitan Tribes. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY*, 2(3), 81-90.
5. Эргашев, Ж. Ю., & Латипов, Ж. Л. (2021). Хитан халқи этногенези масаласига доир илмий хулосалар хилма-хиллиги. *Ўтмишга назар.–Тошкент*, (2), 93-100.
6. Орзиев, М. З., & Латипов, Ж. Л. (2018). Мўғуллар истилоси ва темурийлар даврида динлараро муносабат. *Бухоро “Дурдона” наشريёти*, 51.
7. Shoimardonkulovich Y. D. et al. The role of entrepreneurship in achieving economic stability //Academicia Globe. – 2021. – Т. 2. – №. 07. – С. 50-54.
8. Явмутов Д. Ш., Бурхонов Ж., Каримова К. ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТНИ ҚЎЛЛАШДА ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИ ВА УНИ ЎЗБЕКИСТОНДА ЖОРИЙ ҚИЛИШ ИМКОНИЯТЛАРИ //“ Экономика и туризм” международный научно-инновационной журнал. – 2023. – Т. 2. – №. 10.
9. Yavmutov, D. S., & Adxamovich, X. X. (2023). YANGI O'ZBEKISTON SHAROITIDA TADBIRKORLIKNI QO'LLAB-QUVVATLASHNING ASOSIY YO'NALISHLARI. *Uzbek Scholar Journal*, 18, 34-39.

10. Sh, Y. D. (2021). Ensuring Sustainable Growth of Uzbekistan's Economy on the Basis of Efficient Use of Investments. *Journal of Marketing and Emerging Economics*, 1(2), 1-4.
11. Aymatova, Z. (2022). HOFIZ TANISH BUXORIY VA UNING “SHARAFNOMAYI SHOHIY” ASARI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 20(20).
12. Yusupova U. M., Ayupova F. M. Performance Evaluation of proinflammatory cytokines in women using intrauterine contraceptive //Europaische Fachhochschule. – 2014. – №. 12. – С. 26-27.
13. Yusupova, U. M., & Sultonova, M. K. (2020). ROLE OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS. *Экономика и социум*, (2 (69)), 70-72.
14. Aymatova Z. XIX ASRDA O ‘RTA OSIYO MUSULMONLARINING HAJ ZIYORATI //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 40. – №. 40.

